

Index librorum prohibitorum - početak cenzure u Europi

Bogojević, Svetlana

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Department of Cultural studies / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Odjel za kulturologiju**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:156:738234>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the diploma theses of the Department of Cultural Studies, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU
ODJEL ZA KULTUROLOGIJU

ZAVRŠNI RAD

Osijek, rujan 2017.

Svetlana Bogojević

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA

U OSIJEKU

ODJEL ZA KULTUROLOGIJU

ZAVRŠNI RAD

TEMA: *Index librorum prohibitorum* – početak cenzure u Europi

PRISTUPNIK: Svetlana Bogojević

Osijek, rujan 2017.

Svetlana Bogojević

(potpis)

ODJEL ZA KULTUROLOGIJU

ZAVRŠNI RAD

Znanstveno područje: Društvene znanosti

Znanstveno polje: Informacijske i komunikacijske znanosti

Znanstvena grana: Knjižničarstvo

Prilog:

Izrađeno:

10. rujna 2017.

Primljeno:

MENTOR:

doc.dr.sc. Tihomir Živić

KOMENTOR:

dr.sc. Marina Vinaj

Mj: Osijek

Broj priloga: 0

PRISTUPNIK:

Svetlana Bogojević

Mentor:

doc.dr.sc. Tihomir Živić

(potpis)

Predsjednik Odbora

za završne i diplomske ispite:

(potpis)

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. CENZURA	2
2.1 Oblici cenzure	2
2.2. Čuvanje zabranjenih knjiga i preventivna cenzura u Europi	3
2.3. Pozitivne i negativne strane cenzure.....	4
3. IZUM TISKARSKOG STROJA.....	5
3.1. Razvoj tiskarstva nakon Gutenberga.....	6
3.2. Stav Crkve i društva	7
4. PROGONI I SUĐENJA KNJIZI.....	8
4.1. Spaljivanje štetnih knjiga.....	9
5. CIJENA KNJIGE	10
6. MOĆ KNJIGE	11
7. ZABRANE I POPISI ŠTETNIH KNJIGA.....	12
7.1. <i>Index librorum prohibitorum</i>	14
8. OBLICI PREVENTIVE	16
8.1. Ispravljanje knjiga.....	16
8.2. Čišćenje knjižnica od štetnih knjiga	17
9. KAZNE ZA AUTORE ŠTETNIH KNJIGA	19
10. ZAKLJUČAK.....	20
11.BIBLIOGRAFIJA.....	21

1. UVOD

U ovome radu bavit ćemo se općenito cenzurom, njezinim oblicima te ulogom koju je imala u prošlosti pa sve do današnjih dana. Prvi oblici cenzure, zabrane i borbe protiv nepoćudne knjige sežu daleko u prošlost. „Najstariji primjer zabranjene knjige u povijesti kršćanstva zabilježen je još u antičko doba. Godine 325. koncil u Niceji zabranio je knjige aleksandrijskog svećenika Arija jer su u njima bile iznesene ideje o trojstvu, jednoj od osnovnih kršćanskih dogmi, koje se nisu slagale sa službenim crkvenim tumačenjima“ (Stipčević 1985., 163). Iz ovoga možemo vidjeti kako je cenzura na europskome kopnu prisutna još od četvrtoga stoljeća, ali vjeruje se da je cenzure bilo i ranije. Naime, Crkva je imala veliku ulogu u cijelom procesu zabrane knjiga i svećenstvo je odlučivalo koje će se knjige zabraniti. Vrlo često su takve knjige bivale i spaljivane. Što se tiče samoga popisa zabranjenih knjiga, prvi takav popis nastaje u petom stoljeću nove ere kada je 494. godine sastavljen takozvani *Decretum Gelasianum* odnosno dio dekreta pod nazivom *De libris recipiendis et non recipiendis*. U tome dekretu su bile nabrojene dobre i korisne knjige, ali i one heretičke i apokrifne koje se nisu smjele čitati (Stipčević 1985., 163). Najpoznatiji takav popis je bio *Index librorum prohibitorum* odnosno u prijevodu s latinskog *Popis zabranjenih knjiga* koji je prvi puta tiskan 1557. godine u Rimu, a proširen 1559. godine.

U nastavku ovoga rada pisati ćemo upravo o knjizi kao nečemu štetnom, nepodobnom, njezinoj cenzuri i progonu kroz povijest, ali i o ulozi Crkve, izumu tiskarskoga stroja te o znamenitom, prethodno već spomenutom, *Indeksu zabranjenih knjiga* kao središnjoj temi ovoga rada. Istaknuti ćemo njegovu ulogu i autoritet koji je predstavljao te prikazati neke pozitivne i negativne strane cenzure.

2. CENZURA

Za početak je bitno odrediti značenje pojma cenzure. „Cenzura (lat. *censura*: procjena imetka, ocjena), sustav je administrativnih mjera koje poduzimaju državne, vjerske, stranačke i druge vlasti protiv objelodanjivanja, čitanja, širenja i posjedovanja, slušanja i gledanja nepoćudnih i za društvo opasnih tiskanih i rukopisnih knjiga, filmova, videokaseta i slične građe te radijskih i televizijskih emisija, kazališnih predstava i dr. Postupci koje poduzimaju vlasti protiv nepoćudnih knjiga i druge za društvo opasne građe razlikuju se od države do države i uvijek su odraz političkih ili vjerskih prilika u njima, a ovise o procjeni vladajućih krugova o tome u kojoj mjeri tiskana ili izgovorena riječ ugrožava interese države i društva“ („Miroslav Krleža“). Možemo reći kako cenzura predstavlja određeni oblik zabrane i određene postupke kojima se ta zabrana provodi u praksi.

2.1 Oblici cenzure

Tijekom povijesti pojavljuju se različiti oblici cenzure, koje nije uvijek moguće prepoznati i opisati. Najčešće se pojavljuju:

- a) **preventivna cenzura**, koja se očituje u nizu postupaka (nadzor rada nakladnika i tiskara, nadzor njihovih planova rada, zabrana rada ilegalnim tiskarama, uskraćivanje financijske potpore izdavačima, postavljanje povjerljivih i podobnih urednika listova i knjiga, obveza autora i izdavača da cenzorskim vlastima predaju rukopise prije njihova slanja u tiskaru itd.)
- b) **autocenzura**, koju provodi sam autor u strahu od mogućih posljedica nakon objelodanjivanja knjige, odnosno snimanja filma i drugog
- c) **suspenzivna cenzura**, koja je najuobičajeniji oblik cenzure, a obuhvaća mnogobrojne postupke koji su tijekom povijesti mijenjali oblik i sadržaj, a koji su se često očitovali u gruboj represiji protiv autora, izdavača, čitatelja. Crkvene i svjetovne vlasti prisiljavale su autore da sami ispravljaju svoje tiskane knjige i snimljene filmove, plijenile su tiskanu građu, uništavale je (slanjem u tvornice papira ili javnim spaljivanjima), zabranjivale raspačavanje nepoćudnih tiskovina, sastavljale su popise zabranjenih knjiga koje se nisu smjele držati u javnim i privatnim knjižnicama, zabranjivale su unošenje opasnih knjiga iz inozemstva, izbacivale nepoćudne tiskovine iz javnih knjižnica, osuđivale su njihove autore na zatvor, progonstvo, na odreknuće svojih djela, spaljivale autore zajedno s njihovim knjigama na lomačama („Miroslav Krleža“).

Autor Svend Dahl navodi još neke oblike cenzure:

a) **vjerska cenzura**, koja bi zaštitila crkvu od objavljivanja krivovjernih djela

b) **politička cenzura**, koja je štitila interese države (Dahl 1979., 114-115).

2.2. Čuvanje zabranjenih knjiga i preventivna cenzura u Europi

U samim počecima zabrane nepoćudnih knjiga, takve knjige su se običavale čuvati jer se smatralo kako će te iste knjige biti od koristi protiv njihova autora ili njegovih istomišljenika. Knjige su predstavljale takozvani „corpus delicti“ odnosno dokaz o zločinu i zbog toga ih se spremalo i čuvalo. „Čuvanje heretičkih i drugih opasnih knjiga s namjerom da ih se koristi u pravom trenutku protiv njihovih autora ili onih koji su dijelili s autorom njegove ideje, bilo je uobičajeno i u europskom srednjem vijeku i u Bizantskom Carstvu. Poznato je da su carigradski patrijarsi u svojim palačama čuvali sva djela heretika“ (Stipčević 2000., 94). Nadalje, autor navodi kako su ti isti patrijarsi već u sedmome stoljeću prikupljali opasne knjige, ali ne da bi ih čitali već uspoređivali s djelima starih crkvenih otaca, ali i kako bi saznali što heretici misle o određenim vjerskim pitanjima. Također, nalazimo i podatak iz 745. godine kada je na Lateranskoj sinodi u Rimu donešena odluka da se lažna *Nedjeljna poslanica* Adalberta uništi, no međutim papa Zaharija naređuje da se pismo ipak sačuva i pohrani u papinski arhiv kako bi imao dokaz protiv autora (Stipčević 2000., 95). U Španjolskoj je sva štetna knjiga vođena pred sudom Inkvizicije te su se svi primjerci osuđene knjige morali skupiti i spaliti, a jedan od njih ipak sačuvati.

Kasnije pojavom tiska, o kojemu će u nastavku biti više riječi, pojavljuje se posebna kontrola nad tiskanjem knjiga takozvana crkvena preventivna cenzura. „Nadbiskup Berthold von Henneberg u Mainzu je svojim ediktom iz 1485. godine prvi ustanovio tzv. preventivnu cenzuru tj. cenzuriranje rukopisa prije nego što se pošalje u tisak. Taj je biskup, naime, došao do samog po sebi razumljivog zaključka da je najlakše voditi borbu protiv neke opasne knjige ako se ona ni ne rodi“ (Stipčević 1985., 375). Naime, takav oblik cenzure se tada smatrao najdjelotvornijim. Crkva i svjetovna vlast pronalaze način kako će kontrolirati pisanu riječ i koje će to knjige proglasiti nepoćudnima i štetnim. Naime, oni zadužuju sveučilišta da rade taj posao koji će kasnije preuzeti policija. „Te su vlasti, zapravo, poslužile učenim ljudima okupljenim u sveučilištima kao najkompetentnijima za ocjenjivanje nečijeg znanstvenog ili literarnog rada, pa ako su oni dali loše mišljenje o nekoj knjizi, tada su vlasti poduzimale potrebne mjere“ (Stipčević 2000., 96). Kasnije izlazi bezbroj bula i dekreta u kojima stoji

kako se zabranjuje svako tiskanje knjiga bez crkvenoga dopuštenja, a za one koji su tu zabranu prekršili uslijedile su vrlo oštre sankcije. Također, osnivaju se i brojne komisije koje su imale zadatak čitati i odobravati djela za tisak. Mnoštvo autora prestaje pisati, znajući unaprijed da će se njihova knjiga zabraniti i ne će dospjeti u tisak. Cenzorska komisija je bila vrlo stroga, ali postojalo je i nekolicina onih koji se nisu željeli pokoriti cenzuri kao što su to kasnije bili Voltaire, Rousseau i drugi (Stipčević 1985., 375). U narednim godinama isusovci su bili ti koji su dobili pravo na čuvanje i čitanje zabranjenih knjiga.

2.3. Pozitivne i negativne strane cenzure

Razmatrajući o pozitivnim stranama cenzure, kroz povijest je vidljivo da je cenzura uvelike pomogla onima koji su željeli doći na vlast ili koji su na njoj željeli ostati. „Korist od cenzure očigledna je svakome tko slijepo ne mrzi vlast i kojemu stoga mržnja ne oduzima moć da objektivno prosuđuje prednosti cenzure za dobrobit države i naroda koji u njoj živi. Obično ti zaslijepljeni fanatici shvate korist i neophodnost cenzure tek ako im se posreći da i sami dođu na vlast“ (Stipčević 1994., 190). Za primjer takvih vladara koji su imali korist od cenzure možemo istaknuti Napoleona i Lenjina. Čak se navodi da je za same autore dobro da postoji cenzor, koji će prije slanja njihova djela u tisak, ukazati na možda neprimjerene dijelove teksta, koje bi valjalo korigirati, kako kasnije autor ne bi imao nepotrebnih problema (Stipčević 1994., 190). S druge pak strane su oni koji će reći da cenzura nosi sve negativne strane. Njihov najjači argument protiv postojanja cenzure je da ona koči napredak umjetnosti, književnosti, znanosti i tehnologije, pritom cijelokupnog društva uopće.

No, stručnjaci ističu da je zlatno doba književnosti i umjetnosti bilo upravo kada je cenzura najviše bila izražena, stavljajući primjer u vrijeme rigorozne španjolske Inkvizicije. Baš tada su djelovali najpoznatiji pisci i slikari i stvarali svoja najpoznatija djela i radove. Za primjer se izdvajaju Cervantes, Calderon de la Barca, Lope de Vega i mnogi drugi (Stipčević 1994., 191-192). Također, cenzore se optužuje za sve negativno što je donijela cenzura kroz povijest. „Znamo s koliko je zluradosti o njima pisao P. P. Vergerije u XVI. stoljeću, optužujući ih za nestručnost, zlobu, neznanje i ulagivanje vlastima. Svi koje je cenzura pogodila iznosili su takve optužbe, pokušavajući da su upravo cenzori krivi za sve zlo ovoga svijeta i posebice za neprilike koje doživljavaju pisci „naprednih“ i sličnih knjiga i članaka“ (Stipčević 1994., 195). Postoje i slučajevi u kojima su cenzori požalili što su se bavili takvim poslom te su se pokajali zbog radova, koji su bili nepotrebno cenzurirani od njihove ruke.

Jedan od pokajnika je bio i Gilbert Mabbott, cenzor u Londonu, koji se najvjerojatnije prestrašio zbog tadašnje borbe protiv cenzure u Engleskoj i odlučio se pokajati rekavši kako je cenzura nešto nepravedno i nelegalno te da je ona zapravo mehanizam za održavanje monopola vlasti (Stipčević 1994., 195). Što se tiče samih zakona o cenzuri, upozorava se kako je to jedno vrlo osjetljivo područje i da se pri donošenju takvih zakona treba jako dobro informirati i dati vrlo jasne upute što je dopušteno, a što ne. Vidljivo je da i kod cenzure postoje dvije strane, te da i ona ima svoje vrline i mane.

3. IZUM TISKARSKOG STROJA

Za izum tiskarskoga stroja zaslužan je Johannes Gutenberg koji se rodio 1397. godine u Mainzu. Mainz je tada bio poznat po zlatarstvu i izradi pečatnjaka i novca, a upravo u jednoj takvoj radionici Gutenberg stječe iskustvo i potrebno znanje za kasnije vođenje vlastite tiskare. Naime, oko 1430. Gutenberg seli u Strassbourg i ondje s još trojicom osniva društvo za izradu metalnih ogledala za hodočasnike i već tada u tajnosti počinje raditi na svom izumu (Stipčević 1985., 266). „Vjerojatno je već tada Gutenberg imao jasnu predodžbu o tome kako se neki tekst može brže i jednostavnije umnožiti ako se slova zasebno izrade i onda slažu jedno do drugoga tako da tvore negativ teksta koji treba umnožiti. Isto mu je tako bilo jasno da slova moraju biti izrađena od metala, jer se jedino metalom može umnožiti veći broj primjeraka nekog teksta“ (Stipčević 1985., 266).

Do realizacije njegova izuma trebalo je mnogo vremena i novca te na tome putu Gutenberga su zadesile mnoge nevolje i poteškoće. Gutenberg je nerijetko posuđivao novac kako bi u tajnosti konstruirao tiskarsku prešu. Nakon nekog vremena se ponovno vraća u rodni Mainz gdje opet posuđuje novac kako bi kupio olovo, pergament, papir, boju i sve drugo što mu je trebalo za njegov rad, a zapošljava i petnaestak radnika. Gutenberg u to vrijeme započinje i svoj veliki projekt, tiskanje *Biblije* (Stipčević 1985., 267). Naravno, Gutenberg nije slučajno odabrao *Bibliju* kao prvo djelo koje će tiskati u svojoj tiskari. *Biblija* je, naime, bila najsigurnije djelo za tiskanje. „Rad na toj knjizi započeo je 1452. godine, a završio gotovo četiri godine kasnije, 1455. godine. Knjiga je imala dva sveska velikog formata, s tekstom otisnutim u dva stupca. Ukupno je otisnuo 1280 stranica. To je takozvana „*Biblija u 42 retka*“, remek-djelo tiskarskog umijeća kojim je započela nova stranica u kulturnoj povijesti čovječanstva“ (Stipčević 1985., 267). Nažalost, Gutenberg zbog dugova ubrzo ostaje bez svoje tiskare, ali nastavlja svoj rad u jednoj manjoj i skromnijoj tiskari. U narednim godinama će se tiskati još mnogo vjerskih djela kako u nekadašnjoj velikoj

Gutenbergovoj tiskari, koju preuzima Fust, tako i u njegovoj maloj tiskari. Godine 1462. Mainz zadese velika nesreća u kojoj je zapaljeno mnoštvo kuća, stanovništvo opljačkano, ubijeno i protjerano, a među njima biva protjeran i Gutenberg. U toj nesreći stradava i njegova tiskara što je mu je predstavljalo jedan ogroman udarac. Gutenberg se poslije toga više nije oporavio, a postoji podatak kako je ostatak života proveo u bijedi, sam i slijep. Vjeruje se da je umro 1468. godine u Mainzu (Dahl 1979., 57).

Kasnije su se vodile rasprave je li Gutenberg bio upoznat s korejsko-kineskim tiskarstvom s pomičnim slovima, no o tome nema pouzdanih podataka. Također, u starim spisima se navodi kako su još stari Rimljani bili upoznati s takvim načinom tiskanja. Neki vjeruju, a postoje i podatci, da su u isto vrijeme kada je Gutenberg predstavio svoj izum, postojali i drugi tiskari koji su se također tiskali razne spise i knjige. Svakako je ključno za istaknuti da je Gutenberg taj kojega se pamti kao prvoga koji je osmislio kako tiskati knjige. „Gutenbergovim otkrićem knjiga dobiva važnost koju nikad prije nije imala. Ona postaje izvanredno djelotvorno sredstvo ljudskog napretka. Europa je Gutenbergov izum spremno prihvatila i iskoristila na najefikasniji mogući način“ (Stipčević 1985., 270-271).

3.1 Razvoj tiskarstva nakon Gutenberga

Nakon Gutenberga, ali još i za njegova života, započinje val tiskanja knjiga i širenja tiskarstva. Osnivaju se tiskare diljem Njemačke, ali i izvan nje. Značajno je za spomenuti tiskara Pfistera koji je prvi tiskao ilustrirane knjige, a tiskao je i *Bibliju* na njemačkome i latinskome jeziku. „Prije Gutenbergove smrti tiskarska vještina prelazi Alpe i seli se u Italiju, zemlju gdje će ta vještina zakratko postati najrazvijenijom u tadašnjoj Europi. Prva tiskarska preša proradila je 1465. godine u benediktinskom samostanu svete Skolastike u malom mjestu Subiacu u blizini Rima zaslugom dvojice Nijemaca, Arnolda Pannartza i Conrada Sweynheima“ (Stipčević 1985., 272). Vjeruje se da su spomenuta dvojica bila iz Mainza i da su zanat izučili u nekadašnjoj Gutenbergovoj tiskari. Iz navedenoga možemo vidjeti kako su samostani među prvima započeli s tiskanjem knjiga, a i od ranije nam je poznato kako su samostani bili rasadišta znanja i da su redovnici opismenjivali stanovništvo. Izum tiska je omogućio širenje pismenosti i znanja i među onim ljudima koji nisu to bili u mogućnosti. No međutim, knjigu nije mogao imati svatko, ona je predstavljala dragocjenost i povlasticu. U početku, cijena knjige nije bila određena te je ona ovisila o zakonu ponude i potražnje. No ipak, kasnije se uočava njezina vrijednost te knjiga postaje dostupna samo za one „dublje

džepa“ odnosno visoki sloj društva. Zato su samostani predstavljali mjesto gdje se i onima siromašnijima omogućavalo da imaju pristup knjizi te da ne budu „zakinuti“ zbog svojeg statusa u društvu i nemogućnosti kupovine dragocijene i skupe knjige.

Tiskare se otvaraju diljem Europe, a neke od najpoznatijih bile su u Parizu, Lyonu, Veneciji i mnogim drugim većim ili manjim gradovima (Stipčević 1985., 279). „Do kraja 15. stoljeća u Parizu radi 56 tiskara i po tome, kao i po broju tiskanih knjiga, Pariz se našao, uz Veneciju, na samom vrhu među evropskim tiskarskim središtima. Drugi grad u Francuskoj u kojem se koncentrirala tiskarska proizvodnja bio je Lyon, bogati lučki grad u kojem su se sretali trgovci i poslovni ljudi iz mnogih zemalja i koji je zbog svog vrlo povoljnog zemljopisnog položaja zarana postao važno knjižarsko središte“ (Stipčević 1985., 279). Iz navedenog možemo vidjeti da je Francuska toga vremena bila u samome vrhu s brojem tiskarskih središta i samih tiskara, a mnogi se počinju baviti i izdavaštvom. Tiskarska vještina se ubrzo seli i u Nizozemsku, Belgiju, Španjolsku i Englesku. Tijekom 15. i 16. stoljeća, gradovi poput Antwerpena, Barcelone, Londona, Seville postaju vrlo jaka tiskarska središta (Stipčević 1985., 281). Također, tiskarska djelatnost se širi i u druge europske zemlje kao što su Češka, Poljska te na Balkan. Hrvatska je također imala svoje tiskare u kojima su se tiskale knjige na glagoljici, a one su se nalazile u Kosinju i Senju. „Južni Slaveni također su svoje prve knjige počeli tiskati prije svršetka 15. stoljeća. Prva tiskana knjiga na hrvatskom jeziku jest *Misal po zakonu rimskoga dvora* iz 1483. godine. Po Z. Kulundžiću knjiga je tiskana u danas malom mjestu Kosinju u Lici koje je u 15. stoljeću bilo značajno kulturno središte“ (Stipčević 1985., 282). Nadalje, autor navodi i Rijeku te Senj u čijoj su se tiskari također tiskala neka poznata djela, a u tehnici tiskanja se isticao senjski kanonik Blaž Baromić koji je svoj zanat izučio u Veneciji.

Ovdje vidimo kako se i u našim krajevima širilo umijeće tiskanja knjiga te da je pisana riječ imala veliku važnost kao i u drugim europskim zemljama.

3.2. Stav Crkve i društva

U početku je Gutenbergovo otkriće izazvalo sveopće oduševljenje i Crkve i društva. Tiskarstvo se počelo širiti munjevitom brzinom i svi su htjeli uživati u onome što im je Gutenberg omogućio. Naime, izum tiskarskog stroja se smatrao Božjim darom, nečim nebeskim i nadnaravnim (Stipčević 1985., 284). Međutim, ovakvo preveliko oduševljenje i ushićenje, zbog mogućnosti širenja pisane riječi, će ubrzo sve više jenjavati te će se pojaviti

veliki problemi, a pritom misleći na zabrane i cenzure koje će uskoro uslijediti. Izumu tiskarstva se ponajviše veselio Martin Luther, njemu je pisana riječ omogućila propagiranje vlastitih ideja, koje su kasnije rimski pape oštro zabranjivali (Stipčević 1985., 284). „Tiskana je knjiga postala snažno oružje ne samo u rukama Luthera i njegovih istomišljenika nego i mnogih drugih u borbi za nove ideje. Brže nego što su to mogli mnogi predvidjeti, tiskarstvo je postalo velika opasnost za vjeru, za tadašnje društvene institucije, ustaljene znanstvene ili filozofske nazore“ (Stipčević 1985., 284).

Upravo zbog prethodno navedenog, Crkva knjigu počinje gledati kao neprijatelja i iz straha što bi napisano u knjizi moglo prouzročiti, Crkva počinje sa zabranom određenih djela i njihovih autora. „Otkriće tiska mnogo je toga promijenilo. Knjige koje su dotad bile dostupne samo pismenim i učenim ljudima, a to znači vrlo tankom društvenom sloju, odjednom su postale svojina svih onih koji su je mogli kupovati. To je značilo da su prostačke knjige i knjige koje su mogle izazvati zbrku u glavama ljudi postale svakodnevna lektira i onih koji se nisu svojom učenošću i čvrstinom vjere mogli oduprijeti njihovu pogubnom utjecaju“ (Stipčević 2000., 147).

4. PROGONI I SUĐENJA KNJIZI

Nepoželjne knjige su najveći progon doživjele krajem srednjega vijeka, tijekom renesanse i sve do francuske revolucije, ali naravno i kasnije. Zbog izuma tiskarskoga stroja upravo to razdoblje predstavlja najmračnije doba za „opasnu“ knjigu jer je njezino tiskanje i raspačavanje uvelike bilo olakšano i pisana riječ se širila velikom brzinom. „Nikada ranije knjiga nije tako neposredno utjecala na tijek povijesnih zbivanja kao što je to bio slučaj u ovom prijelomnom razdoblju ljudske povijesti; stoga se ne treba čuditi što je ona u ovo vrijeme postala, više nego ikada ranije, cilj napada svih društvenih snaga i institucija kojima je pisana riječ mogla dovesti u pitanje stečene političke ili ekonomske povlastice, vjerska uvjerenja ili moralna načela“ (Stipčević 1985., 374). Kao što vidimo pisana riječ postaje vrlo opasna za visoko društvo i povlaštene slojeve i zbog toga je osuđena na progon, ali i njezini autori, izdavači i svi koji su nepoćudnu knjigu raspačavali ili čitali. Često autori ostaju bez svojih imanja, posla, ali katkada i glave, a knjiga nerijetko završi i na lomači. Vodeću ulogu u borbi protiv nepoćudne knjige vodi crkvena vlast. No međutim, autori, izdavači i čitaoci će smisliti načine kako da pišu, izdaju i čitaju neku štetnu knjigu, a da ih se pritom ne kazni (Stipčević 1985., 374). Također su postojale i štetne knjige kojima nije bio poznat autor ili je bio mrtav te je tako knjiga kao ljudsko biće izlazila pred sud. „Knjiga se stavlja na

optuženičku klupu, pred njom sjede sudci (ili sudac), sa strane sjedi porota, a s obzirom na činjenicu da suci znaju da se knjiga ne može sama braniti jednostavno zato što ne može govoriti, određuje joj se odvjetnik koji umjesto nje pokušava uvjeriti sudce i porotnike da njegov klijent nije ni zašto kriv“ (Stipčević 2000., 105). U to vrijeme je suđenje knjizi bila omiljena metoda u borbi protiv opasnih knjiga. U mnogo slučajeva je autor knjige bio živ, ali ipak se radije vodio sudski proces protiv same knjige, a ne njezina autora. Mnogo puta knjigu nije osuđivao sud već crkveni koncil, Inkvizicija, cenzorski uredi i slično. (Stipčević 2000., 105).

Broj knjiga kojima se sudilo je bio vrlo velik, a postoje podatci da je takva praksa postojala još iz antičkoga doba. Mnogi antički carevi, crkveni sabori srednjega vijeka te ostali svjetovni vladari su donosili opasne presude za knjigu, a najgora od njih je bila lomača. Čak Aleksandar Stipčević u svojem djelu *Sudbina knjige* navodi kako je kazna bila i smaknuće mačem gdje je opasna i štetna knjiga bivala osuđena da je se raskomada u najsitnije dijelove udarcima mača. Takav običaj pronalazimo u srednjemu vijeku jer se tada smatralo da je ubijanje knjige isto što i ubijanje njezinoga autora. Mnoge knjige za vrijeme Francuske revolucije završavaju i u zatvoru. „Francuski su sudovi u to doba osudili mnoge knjige najprije na zatvorske kazne pa su tako knjige morale izdržati tu kaznu u zloglasnom zatvoru-tvrđavi Bastilji u Parizu, u kojem su inače zatvorske kazne izdržavali i brojni pisci, knjižari, kolporter, tiskari i ostali krivci. Iz Bastilje su knjige išle ili natrag u slobodu, ili u tvornice papira, već prema kazni na koju su bile osuđene“ (Stipčević 2000., 106). Zanimljivo je da se čak i u devetnaestome stoljeću vode sudski procesi protiv knjige kao da je živo biće. Najpoznatiji takav proces je bio u Francuskoj 1857. godine i to protiv tri nepoćudne knjige, a to su bile *Madame Bovary* Gustava Flauberta, *Cvijeće zla* Charlesa Baudelairea i *Tajne naroda* Eugenea Suea. Kasnije postoji još mnogo takvih sudskih procesa poznatih autora i djela u kojima su pojedini bili oslobođeni optužbe, a ostali optuženi na razne načine.

4.1 Spaljivanje štetnih knjiga

Kao što nam je i od ranije poznato, javna spaljivanja štetnih knjiga su od antičkih dana bila jedan od najomiljenijih načina uništavanja pisane riječi i ujedno zastrašivanja njihovih autora. Naime, u srednjem vijeku slučajevi spaljivanja štetnih knjiga su bili relativno rijetki jer su i takve knjige bile rijetke, a nije ni bilo mnogo autora koji bi se odlučili pisati knjige opasne za vjeru (Stipčević 1985., 380). No, izumum tiskarskoga stroja i povećanim brojem tiskanih knjiga i broj spaljivanja štetnih knjiga se postepeno povećavao. „Kao gljive poslije kiše

pojavljivale su se knjige u kojima su autori tjerali teologe i vlastodršce u bijes svojim bezbožnim i antidržavnim mislima, lascivnim pričama, rugalicama i neprijateljskim invektivama (Stipčević 1985., 380). U to vrijeme su se palile lomače na sve strane i to od strane crkvene i od strane svjetovne vlasti. Također, i sami pojedinci su palili pojedine knjige u kojima su pronalazili nešto što im nije bilo ispravno ili što im nije išlo u prilog zbog položaja kojeg su imali u društvu.

U katoličkim zemljama najviše su gorjele knjige Martina Luthera i drugih reformatora. „Luteranci sa svoje strane nisu ostajali dužni katolicima. Zabilježeni su brojni slučajevi spaljivanja katoličkih knjiga u zemljama u kojima su ideje reformacije pobijedile. Bijes protiv katoličke crkve za vrijeme seljačkog rata 1525. godine u Njemačkoj iskazali su luteranci spaljivanjem čitavih knjižnica, posebice samostanskih, a to se isto događalo i u Engleskoj i u Francuskoj“ (Stipčević 1985., 381). Dok je Crkva na lomači spaljivala sve knjige koje su govorile protiv vjerskog nauka i javnog čudoređa, tako su i svjetovne vlasti spaljivale one knjige koje su sadržavale riječi protiv države i vladara. Tijekom ovih javnih spaljivanja knjiga, uništeno je mnoštvo vrsnih djela koja nisu imala duplih primjeraka i tako se, nažalost, zauvijek izgubila u vlastitu pepelu.

5. CIJENA KNJIGE

Kao što je već ranije rečeno, cijena knjige u početku nije bila točno određena te je ona ovisila o zakonima ponude i potražnje. „U XVII. stoljeću cijena knjige još nije bila ustaljena. Na sajmovima su sigurno vladale prodajne cijene koje je utvrdio nakladnik (frankfurtska ili leipziška pristojba), ali nadoplate koje su dodavali mjesni knjižari bile su vrlo različite. Tek na početku XVIII. stoljeća počeli su se u Njemačkoj objavljivati knjižarski katalozi s naznakom cijena, a značajno je što je knjižar Georgi objavivši 1742. svoj veliki *Europski knjižarski leksikon* s naznakom broja stranica i cijene za svaku knjigu, izazvao negodovanje svojih kolega“ (Dahl 1979., 115). Nadalje, Dahl navodi kako su cijene knjiga u ono vrijeme bile dosta visoke u usporedbi s današnjim cijenama knjiga te da su domaće knjige bile jeftinije od knjiga stranih autora. Aleksandar Stipčević pak ističe da s rastom naklade i pojavom više izdanja istog djela knjiga postaje još jeftinija te da je neki ljubitelj knjige u Münchenu u početku platio dvanaest guldena za jedan primjerak *Biblije* (1466.), a da se kasnije Lutherova *Biblija* (Novi zavjet) mogla kupiti za samo jedan gulden (1522.) (Stipčević 1985., 301). U nastavku Stipčević navodi da analizirajući strukturu troškova pri tiskanju knjige, tiskara je više koštao papir, odnosno pergament, negoli radna snaga te da su upravo ti izdatci bitno

utjecali na formiranje cijene knjige. A ako je knjiga bila tiskana na pergamentu njena je cijena bila trostruko čak i četverostruko veća od cijene knjige tiskane na papiru (Stipčević 1985., 301). Naravno, knjigu u početku nije mogao svatko kupiti upravo zbog njene cijene te je ona bila dostupna jedino onima imućnijima koji su si mogli priuštiti takav luksuz. U daljnjim godinama, možemo reći i stoljećima, knjiga svojom cijenom postaje pristupačnija i na taj način postaje dostupnija i onima koji nisu bili tako imućni i bogati.

6. MOĆ KNJIGE

I ranije smo bili spomenuli koliko je bila važnost pisane riječi odnosno onoga što je knjiga sadržavala, a u nastavku ćemo pobliže prikazati i njezinu istinsku moć. „Nisu Luther ni njegovi sljedbenici u Njemačkoj i u drugim zemljama bili prvi koji su shvatili važnost pisane riječi za širenje novih ideala, za pokretanje masa, za borbu protiv političkih ili vjerskih institucija, ali nitko prije njih nije tako vješto i tako uspješno koristio tisak za afirmaciju svojih vjerskih i političkih ideja kao što su to učinili protestanti. S pravom se ističe da je Luther uspio u svojoj borbi protiv tada svemoćnog Rima najviše zahvaljujući upravo vještini služenja tiskom“ (Stipčević 1985., 346). Kao što možemo vidjeti u doba reformacije knjiga, odnosno tiskana riječ, služila je za širenje novih ideja i našla se u središtu između protestanata i katolika.

Kao što od ranije znamo, Martin Luther je 1517. godine na vratima crkve u Wittenbergu izvjesio poznatih 95 teza o indulgencijama, a nakon nekoliko dana te teze su bile poznate cijeloj Europi. Luther je zahvaljujući izumu tiska uspješno širio svoje ideje i tako štetio rimskome papi i dotadašnjim svjetonazorima. U ovome primjeru je vidljiva moć same knjige te da je njezina dostupnost omogućila da se šire znanja koja su bila dostupna samo užem krugu ljudi. Ta znanja nisu uvijek bila u korist pojedinaca, upravo suprotno. Često su se određene knjige smatrale štetnima i bile su zabranjivane. Crkva je vodila glavnu ulogu pri cenzuriranju pojedinih djela i autora. Naime, crkva i papa su se vrlo često osjećali ugroženi i u knjizi su vidjeli mnogo toga šetnog. Vraćajući se opet na Martina Luthera, u vrijeme reformacije, ali i protureformacije, razvoj tiskarstva i proizvodnja knjige su doživjeli veliki napredak. Također, reformacija je definirala narodni jezik kao jezik liturgije i jezik književnog stvaralaštva jer do tada je to bio latinski jezik (Stipčević 1985, 350). Naime, u vremenu od renesanse pa sve do francuske revolucije, moć knjige je nevjerojatno rasla i pomoću nje je došlo do velikih društvenih preokreta. „Nikada ranije knjiga nije tako neposredno utjecala na tijek povijesnih zbivanja kao što je to bio slučaj u ovome prijelomnom

razdoblju ljudske povijesti; stoga se ne treba čuditi što je ona u ovo vrijeme postala, više nego ikada ranije, cilj napada svih društvenih snaga i institucija kojima je pisana riječ mogla dovesti u pitanje stečene političke ili ekonomske povlastice, vjerska uvjerenja ili moralna načela“ (Stipčević 1985., 374). Upravo zbog navedenih razloga koje je Aleksandar Stipčević naveo, knjigu je trebalo nekako spriječiti i oduzeti joj moć koju je tako munjevito stekla. U godinama koje slijede organizirati će se progoni knjiga, njene cenzure, razni oblici zabrane, a ponekad i njeno spaljivanje odnosno uništavanje. Također, nisu samo knjige stradavale u ovim spomenutim progonima već i njezini autori. Često se nastojalo u samome startu kazniti autora i onemogućiti mu pisanje i tiskanje štetne knjige, a sami rukopisi su bivali cenzurirani prije odlaska u tisak i daljnje raspačavanje. Riječ je o takozvanoj preventivnoj cenzuri o kojoj je već ranije bilo i riječi.

Moć knjige će samo rasti, a u nastavku ćemo pisati o svim njezinim zabranama i glasovitom *Indeksu*.

7. ZABRANE I POPISI ŠTETNIH KNJIGA

Spomenuto je već ranije kako će knjiga doživjeti brojne progone i zabrane, a već smo se dotaknuli nekih od načina kažnjavanja knjiga i njezinih autora. Ovdje ćemo izdvojiti neke od prvih značajnijih takvih popisa. Naime, popise štetnih knjiga sastavljale su i crkvene i svjetovne vlasti, ovisno o tome „protiv“ koga je pisana riječ bila usmjerena, odnosno tko je vidio prijetnju u širenju takve riječi. I jedni i drugi su željeli popisati sve potencijalno štetne knjige i taj popis javno obznani kako bi svi bili upoznati s njime. Slučaj vezan uz popisivanje i zabranu štetnih knjiga seže još u puno ranija vremena od izuma tiskarskoga stroja. Naime, ranije su bivala zabranjivana rukopisna djela koja se nisu tako lako mogla širiti i nisu bila toliko dostupna kao što je to bilo u doba tiskane knjige. „Zato je Crkva bila prisiljena voditi neprestanu borbu protiv loših knjiga i njihovih autora. Tijekom srednjega vijeka tu borbu nije bilo osobito teško voditi jer su rijetki bili oni pisci koji su se usuđivali napisati i objelodaniti prostačke knjige ili pak neki drugi spis koji bi ljude mogao navesti na grijeh, dok su djela antičkih pisaca bila pristupačna zapravo samo uskom krugu učenih i crkvenih ljudi“ (Stipčević 2000., 145). Naime, u antičkome svijetu nije bilo poznato da su se radili popisi zabranjenih knjiga, odnosno popisi knjiga koje ljudi nisu smjeli kupovati, imati u kući ili posuđivati jer je broj takvih knjiga bio relativno malen iz prethodno navedenih razloga. Tek potkraj staroga vijeka donesena je odluka da će se napraviti popisi onih dobrih i korisnih

knjiga, ali i onih štetnih koje vjernici nikako ne bi smjeli čitati ni posjedovati (Stipčević 2000., 190).

U nastavku Stipčević navodi kako je prvi takav popis nastao 496. godine na jednom crkvenom koncilu pod naslovom *De libris recipiendis et non recipiendis* (O dopuštenim i nedopuštenim knjigama) o kojemu smo i ranije nešto rekli. U tome popisu su bile prvo nabrojene dobre i ispravne, a zatim one štetne i heretičke. Što se pak tiče Bizanta, odnosno Istočnog dijela Carstva, ondje su također sastavljani popisi zabranjenih knjiga. „Takvih je popisa bilo mnogo, a najpoznatiji je onaj koji je pod naslovom *Stichometria* objelodanio carigradski patrijarh Nikifor u IX. stoljeću. Nakon toga pojavit će se i mnogi drugi, a popis što ga je sastavio Nikon Crnogorac u X. stoljeću, preveden je na više slavenskih jezika već u srednjem vijeku“ (Stipčević 2000., 191). Ovi rani popisi su bili relativno kratki i nisu bili toliko značajni, ali izumum tiskarskog stroja i već spomenutog brzog širenja raznoraznih knjiga, pa i onih štetnih, crkvene i svjetovne vlasti počinju pisati i objavljivati puno ozbiljnije i duže popise nepodobnih knjiga kako bi se stalo na kraj širenju pogane riječi u svim dijelovima Europe pa i šire. No međutim, nastajali su problemi i kod objavljivanja takvih popisa jer su vladari pisali popise koji su odgovarali samo njima i u njihovim državama. Događalo se da je neka knjiga bila zabranjena u jednoj zemlji, a pak u drugoj dopuštena tako da je nastajala sveopća zbrka i ljudi nisu znali što im je dopušteno čitati, a što nije. „I u krilu same Crkve pojavili su se različiti popisi zabranjenih knjiga sačinjeni s neujednačenim kriterijima pa vjernici nisu bili sigurni da li je neka knjiga u Italiji isto tako opasna kao i u Holandiji i zašto bi neka knjiga u Holandiji bila opasna, a u Engleskoj ne“ (Stipčević 2000., 192). Jedan od takvih „novijih“ popisa tiskan je 1510. godine u gradu Louvainu u Belgiji po carskom nalogu, a uskoro se takvi popisi počinju pojavljivati i u drugim europskim državama i gradovima. Martin Luther i njegovi sljedbenici su bili jedni od važnijih zbog kojih su se takvi popisi i sačinjavali (Stipčević 2000., 192). Španjolska se isticala u sastavljanju takvih popisa knjiga, a španjolska Inkvizicija je bila neumoljiva kada se radilo o hertičkoj knjizi. Tako u Španjolskoj 1559. godine izlazi popis koji je izrađen prema nalogu generalnog inkvizitora Španjolske Ferdinanda de Valdesa. Također, 1583. i 1584. godine izlaze popisi unutar dvije debele knjige koje izrađuje generalni inkvizitor Gaspar Quiroga, a sastavio ga je uz pomoć učenih ljudi sa sveučilišta u Salamanci i Alcali (Stipčević 2000., 192).

Iz ovoga nam je vidljivo da su pojedine zemelje, kao što je to ovdje Španjolska, ulagale veliki trud u sastavljanju ovakvih popisa i da se vrlo ozbiljno shvaćalo „prokletstvo“ pisane riječi i njezine moći i utjecaja na stanovništvo. Crkva i vladari su stvarali takve popise jer su se bojali za očuvanje svojih pozicija u društvu i moći koje su imali jer su do tada u javnost

plasirali i omogućavali dostupnost samo onih djela koja su njima išla u korist. Svaka zemlja, odnosno njezin vladar, izrađivala je mnoštvo takvih popisa kojima je nastojala očuvati svoje dotadašnje stanje. Borba protiv luteranizma je bila najviše izražena od strane Crkve i upravo zbog luterana su sastavljeni brojni popisi zabranjenih knjiga. Također, zabranjivale su se i mnoge židovske i muslimanske knjige za koje se smatralo da mogu štetiti kataoličkome stanovništvu.

Ipak, od svih najpoznatiji i najznačajniji popis zabranjenih i štetnih knjiga je bio *Index librorum prohibitorum* iliti *Popis zabranjenih knjiga*. Taj je popis nastao od strane Crkve u borbi protiv protestanata te je doživio nekoliko izdanja i trajao je sve do 20. stoljeća. *Popis* je načinila rimska Inkvizicija, a po nalogu rimskoga pape Pavla IV. U nastavku rada ćemo ga pobliže opisati, prikazati što je on u sebi sadržavao i objasniti zbog čega je bio tako značajan kroz sva ta stoljeća od njegova prva izdanja.

7.1 *Index librorum prohibitorum*

Index librorum prohibitorum je predstavljao popis djela koja katolički vjernici nisu smjeli čitati jer im je to crkva zabranjivala. „Taj popis izradila je rimska inkvizicija pa se zato često i naziva „*Rimski indeks*“. U njemu su nabrojena brojna djela koja vjernici ne smiju čitati, kao i imena onih autora čija su sva djela zabranjena. Također se u njemu nalaze popisana brojna izdanja Biblije koja vjernici ne smiju upotrebljavati jer su izdana bez odobrenja crkvenih vlasti“ (Stipčević 1985., 377). Iz prethodno navedenoga možemo vidjeti kako je i znameniti *Indeks* nastao od strane crkvene vlasti jer je želio da vjernici što manje znaju o temama koje negativno prikazuju Crkvu ili su pak nemoralne i potiču vjernike na štetne radnje.

Naime, do 16. stoljeća nije postojala jedinstvena službena zabrana čitanja i držanja knjiga. Pojedine knjige i spise zabranjivali su pape, biskupi, ali i sveučilišta pa je ta zabrana imala lokalno značenje. Srednji vijek zabranjivao je čitanje i posjedovanje krivovjernih spisa, apokrifa, astroloških i alkemijskih knjiga (Kolanović). Kao što smo već ranije rekli, prvo izdanje *Indeksa* je izašlo 1557., a već dvije godine kasnije je došlo do njegova proširivanja i prepravljanja. Naime, posao oko *Indeksa* je bio vrlo zahtjevan jer se vrlo često morao ponovno pisati, odnosno brisati djela koja se više nisu smatrala opasnim za vjernike i dodavati neka nova, za koja se naknadno odlučilo da su heretička ili koja su tek izašla iz tiska, a nisu bila podobna za čitanje. Upravo zbog toga tadašnji papa osniva tijelo koje će se o spomenutome brinuti i obavljati taj tako važan posao. „Papa Pio V. osniva 1571. i posebno

tijelo koje se dalje brinulo za popunjavanje i izdavanje tog popisa—Svetu kongregaciju za *Indeks*. Ta je kongregacija sve do 1917. godine (kada njezin zadatak oko *Indeksa* preuzima Kongregacija Svetog oficija) pomno pazila na sve knjige koje su tiskane pa ako bi ustanovila da se neke od njih protive vjeri i javnom moralu—onako kako je to shvaćala Crkva u raznim povijesnim razdobljima—takvu je knjigu stavljala u *Indeks*“ (Stipčević 1985., 377).

U razdoblju od prvog izdanja *Indeksa* pa sve do posljednjega 1948. godine, tiskano je četrdesetak raznih izdanja toga Popisa. Također, neka su djela brisana s Popisa (*Indeksa*) jer je Crkva naredila da ako žele da se njihova djela ponovno čitaju i budu dostupna da tada moraju izbrisati dijelove u knjizi koji su nemoralni ili heretički ili ih zamijeniti nekim drugim tekstom. Upravo je takav slučaj bio s Boccacciovim *Dekameronom*. „Zanimljivo je da intransigentni borac za čistoću katoličke vjere i za strogi kršćanski moral kakav je bio Pavao IV. nije smatrao da bi Boccacciovo djelo valjalo u potpunosti odbaciti i da je naredio da se *Dekameron* može čitati tek nakon što se izvrše potrebne izmjene u tekstu. Fabula je mogla ostati onakva kakvu je zapisao Boccaccio, ali umjesto razbludnih redovnica morale su se pojaviti otmjene dame, a raskalašeni redovnici morali su se pretvoriti u čarobnjake“ (Stipčević 1985., 378). Ovakvih slučajeva je bilo dosta, ali za neka djela papa ipak nije bio tako popustljiv i izričito je zahtijevao da ih se stavi u *Indeks*. Na popisu su se našli i jedni od najznačajnijih pisaca onoga vremena te njihova djela jer nisu u potpunosti odgovarala crkvenim svjetonazorima. „Valja spomenuti čak i Dantea, čije se djelo *De Monarchia* našlo u *Indeksu* 1559. godine jer je u njemu zastupao mišljenje da vlast vladara potječe izravno od Boga, a ne od pape, njegova namjesnika na Zemlji. U istom izdanju *Indeksa* zabranjene su i sve knjige Erazma Rotterdamskog, Martina Luthera, Matije Vlačića (Flaciusa) Ilirika i drugih protestanata“ (Stipčević 1985., 378). Također, na Popisu su se našla još neka značajna imena kao Francois Rableaisa, Renea Decartesa, Blaisea Pascala, Johna Lockeja, Daniela Defoea te velikih francuskih enciklopedista Montesquiuea, Voltairea, Rousseaua, Diderota, ali i njemačkog filozofa Immanuela Kanta i tisuće drugih (Stipčević 1985., 378).

Nadalje, spominje se kako su uz sam *Rimski indeks* pojedine biskupije sastavljale i svoje popise zabranjenih knjiga u kojima su se nalazila neka lokalna djela koja nisu bila uvrštena u *Indeks*. Postojalo je mnogo kritičara *Indeksa* koji su govorili da se u njemu nalaze djela i autori koji ni iz kojeg razloga ne bi trebali biti na tome zloglasnome popisu. „Crkva se, naravno, nije dala zbuniti od takvih kritičara, nego je dalje radila na novim, sve boljim i potpunijim izdanjima *Indeksa*, sve dok Crkva nije 1966. godine donijela odluku da ga više ne objelodanjuje“ (Stipčević 1994., 99). Autori čija su se djela zabranjivala i koja su se našla u *Indeksu*, smislili su način kako će moći objavljivati svoja djela, a da se pritom ne otkrije

njihov identitet i ne budu kažnjavani. Naime, mnogi pisci počinju koristiti pseudonime, čak i više njih, ili pišu samo pod inicijalima. „Neki pseudonimi, šifre i inicijali nisu razriješeni desetljećima, pa ni stoljećima. Za mnoge povjesničare otkriti pravo ime nekoga pisca ili pak otkriti tko je napisao neko anonimno djelo prava je poslastica, no za današnje vladare takva su otkrića od male koristi“ (Stipčević 1994., 153). Što se pak tiče tema, odnosno područja kojima su zabranjene knjige pripadale, zaista su bila raznovrsna. Tako možemo pronaći protivnike Katoličke crkve, osvjedočene ateiste, heretike, luterane, zatim pisce astroloških knjiga, knjige prirodnjaka koji su se usudili pisati o prirodnim pojavama na osnovi samoga promatranja prirode, a ne na osnovi *Biblije*. Također, na popisu su bili i književnici koji su obrađivali teme iz seksualne problematike, filozofi koji su se usuđivali udaljiti od onoga što je Crkva prihvaćala kao vječnu istinu i mnogih drugih (Stipčević 1985., 377). Jedan od najžešćih protivnika i kritičara *Indeksa* je bio reformator Petar Pavao Vergerije iz Kopra, koji je analizirajući popis otkrio i niz grešaka u pisanju imena autora i djela, koji ujedno nemaju veze s vjerskim pitanjem (Stipčević 2000, 194). Na popisu je bilo i pisaca za koje se nikako nije moglo odrediti iz kojeg razloga su dospjeli na popis jer se u njihovim djelima nije moglo iščitati ništa štetno po tadašnja crkvena i svjetovna uvjerenja. Vjeruje se da su možda dospjeli na *Popis* upravo zbog svojeg načina života i okruženja u kojemu su živjeli i djelovali, a da izravno nisu nikome naštetili svojim radom. Što se tiče hrvatskih autora objavljenih u *Indeksu*, spominje se djelo *Komentari o vlastitom vremenu* Ludovika Crijevića Tuberona, benediktinca koji je oštro kritizirao pape Aleksandra VI., Julija II. i Leona X. Također, na *Popisu* je bio i ranije spomenuti Matija Vlačić Ilirik.

Smatra se da je najbolje izdanje *Indeksa* bilo iz vremena Benedikta XIV. iz 1758. godine. Značajnim za *Indeks* se smatra i Leon XIII. koji 1900. ukinuo sve dotadašnje cenzure i odredbe o cenzuri. Nakon II. vatikanskog sabora Zbor za nauk vjere (*Congregatio pro doctrina fide*) 14. lipnja 1996. godine ukida *Popis zabranjenih knjiga* (Kolanović).

8. OBLICI PREVENTIVE

8.1 Ispravljanje knjiga

Još u davnim vremenima, puno prije Gutenbergova izuma, postojale su metode i načini kako neku knjigu sačuvati od uništavanja. Jedan od načina je bio čišćenje knjige odnosno njezino ispravljanje kako bi i dalje mogla biti dostupna čitateljima. Najstariji način brisanja štetne riječi je bilo njezino struganje. „Bilo je među učenim kršćanima i onih koji su od poganske

baštine pokušavali spasiti što se spasiti dalo, vodeći pritom računa da taj njihov pokušaj ne naškodi kršćanstvu. Među takvima je bio i sveti Jeronim.“ (Stipčević 2000., 211). Naime, sveti Jeronim je mnogo cijenio pogansku knjigu i bio je protiv zabrane čitanja takvih knjiga te se dosjetio kako bi takva knjiga postala bezopasna za kršćane. Sveti Jeronim je predložio da se štetna riječ u takvim knjigama jednostavno ostruže, što je tada bilo jednostavnije jer se pisalo na pergamentu (Stipčević 2000., 211). Metodom čišćenja i ispravljanja knjiga od opasnih riječi od antike pa do danas su se većinom bavili cenzori. Također, ovim poslom su se bavili i izdavači, urednici i recenzenti (Stipčević 2000., 212). Mnogi su u ovim postupcima ispravljanja knjiga vidjeli nešto negativno i loše, a ponajviše sami autori jer su im cenzori takoreći oskrvnjavali djela. „Ne znamo kada je i kome je prvome pala na pamet ideja da u ime javnog ćudoređa, vjerskih, ideoloških ili nekih drugih pobuda, izbriše iz nekog poetskog ili proznog djela „nezgodna“ mjesta i tako osakati, bez dopuštenja pisca, njegovo djelo, no znamo da se na tu praksu žalio već u rimsko doba epigramatičar Marcijal...“ (Stipčević 2000., 212). Već ranije smo spomenuli da su se neka djela povukla s *Popisa zabranjenih knjiga* jer su naknadno izbrisani heretički dijelovi, a kao primjer smo naveli Boccacciov *Dekameron*. Bilo je tu mnogo takvih knjiga, ali i onih za koje se mislilo da su ispravljene, a to ipak nisu bile. Ni djela poznatih filozofa, kao što je to primjerice bio Aristotel, nisu bila pošteđena brisanja i čišćenja. Iako je Aristotel imao veliki ugled od strane kršćana, ipak je Provincijalni sabor u Parizu 1209. odlučio da se njegova djela trebaju malo pročistiti (Stipčević 2000., 213). Ovakve zabrane i čišćenja se najviše pojavljuju nakon izuma tiskarskoga stroja. Tako je 1564. godine na Tridentinskom saboru doneseno *Deset pravila o zabranjenim knjigama* od kojih je osmo pravilo govorilo o knjigama koje su u osnovi dobre, ali imaju dijelove koji nisu u skladu s kršćanskim naukom te da ih se zbog toga mora prvo očistiti kako bi se mogle i dalje koristiti tj. čitati (Stipčević 2000., 214).

Ovakva čišćenja su se događala i mnogo kasnije kada je vladajući režim u pojedinoj državi tražio da se izostave dijelovi u knjigama koji su govorili protiv vladajućih. Kroz ove primjere nam je vidljivo da je cenzura bila prisutna gotovo kroz sva razdoblja ljudske povijesti.

8.2. Čišćenje knjižnica od štetnih knjiga

Nadalje, izlaskom *Indeksa* i mnoge knjižnice, uključujući i one privatne, morale su učiniti reviziju i izbaciti „štetne“ knjige jer Crkva nije dopuštala njihovo posjedovanje ni čitanje, a ni u kome slučaju još i njihovu posudbu i daljnje raspačavanje. „I s *Indeksom zabranjenih knjiga*

koji je doživljavao stalno nova i ažurnija izdanja, Crkva je postavila čvrste brane nabavnoj politici u knjižnicama i time odredila njihovu potpunu podređenost nesmiljenoj protureformacijskoj politici koju je u to vrijeme provodila“ (Stipčević 1992., 6). Knjižnice su po nalogu Crkve morale biti „čiste“ i vođen je strogi nadzor kojim se nastojalo utvrditi provode li knjižnice ono što im je naloženo. Ovakvi slučajevi čišćenja knjižnica od nepodobnih knjiga javljali su se i puno ranije od izlaska *Indeksa*, ali i u ne tako davnoj prošlosti. „Koliko nam je iz povijesti poznato, prvi vladar koji je došao na zamisao da iz javnih knjižnica izbaci neku knjigu, bio je rimski car August. Taj je vladar, nakon što je s užasom otkrio da je nemoral zahvatio visoko rimsko društvo, pa čak i njegovu najužu obitelj, naredio da se lascivne knjige znamenitog pjesnika Ovidija izbace iz javnih knjižnica, a njihova autora poslao u progonstvo u daleki barbarski grad Tomi na Crnom moru, da tamo među divljacima ispašta za zlo koje je svojim knjigama nanio Rimu“ (Stipčević 1992., 90). Ovaj primjer nam pokazuje da je od davnih dana knjiga bivala zabranjivana i izbacivana iz knjižnica zbog svojeg „neprimjerenog“ sadržaja.

Također, ovakvih slučajeva je bilo i u 20. stoljeću, ali razlika između srednjega vijeka i novoga doba je što su u novijoj povijesti prvenstveno vladari zabranjivali pojedine knjige iz političkih razloga, a ne Crkva kako je to uglavnom bivalo ranije. Kao jedna od najbolje izvedenih akcija čišćenja knjižnica od štetnih knjiga provedena je u SSSR-u odmah nakon što su boljševici došli na vlast, a za sam uspjeh te akcije se pobrinuo sam Lenjin i njegova žena Nadežda Krupskaja (Stipčević 1992., 91). Još dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća u SSSR-u je bilo nezamislivo da se u knjižnicama nalaze djela Marcela Prousta, Immanuela Kanta, Dostojevskog i mnogih drugih poznatih pisaca i autora. Sličan slučaj je bio i u nacističkoj Njemačkoj gdje je čak 1936. sastavljen *Popis štetnih i nepoželjnih knjiga* (*Liste des schädlichen und unerwünschten Schriftums*), a nadopunjen 1944. godine (Stipčević 1994., 99). Nažalost, 1950-ih u SAD-u se također pojavio svojevrsni *Popis zabranjenih knjiga* i nepoćudnih autora, mahom onih aškenaskoga podrijetla, koji su bili optuženi za prorusku i antiameričku aktivnost (Živić 1999., 94-95).

Naime, i sami knjižničari su uviđali opasnost od potencijalno štetnih i nepoželjnih knjiga pa su ih jednostavno prestajali kupovati i nabavljati za svoje knjižnice kako poslije ne bi imali nepotrebnih problema i dodatnih troškova.

9. KAZNE ZA AUTORE ŠTETNIH KNJIGA

Što se tiče kazni na koje su bili primorani autori knjiga za koje se ustvrdilo da su štetne i nepodobne za društvo, vlast je i u tome slučaju bila domišljata. Jedna od takvih kazni je bila izolirati autore opasnih knjiga. Naime, pisac koji je proglašen heretikom i prema kojem su se vjernici, a to znači svi, morali odnositi onako kako je to propisao generalni inkvizitor, imao je vrlo male šanse da se bavi svojim književničkim radom. Jedino je to mogao ako je uspio svoje rukopise poslati iz izolacije i u tome imao pomoć. Jedan od poznatijih slučajeva u izolaciji autora je bio slučaj s poznatim filozofom Spinozom (Stipčević 1994., 157). Drugi način kažnjavanja autora je bio uskratiti piscu da se javno brani i time mu onemogućiti mogućnost dokazivanja nevinosti. Zatim imamo slučaj u kojemu se tjeralo autore da se odreknu svojih knjiga. „Neki se pisci sami odriču svojih knjiga kada zaključe da im taj čin može popraviti ugled u društvu i uopće kada ocijene da djelo koje su prije napisali može naškoditi njihovoj karijeri. Nisu rijetki slučajevi da se autor odriče svoje knjige zato što je postao zreliji i pametniji ili jednostavno zato što je promijenio neke svoje ideje i poglede na svijet...” (Stipčević 1994., 165). Također, postojala je i kazna gdje se pisca željelo prisiliti na samokritiku tako što je morao „pokazati“ vlastitu riječ i kritizirati samoga sebe. Nadalje, nepoćudne pisce se slalo i u progonstvo kako bi što dalje bili od mjesta u kojima su širili pogansku i heretičku riječ. „Pisca koji je zgriješio, ali ne toliko da bi ga trebalo objesiti, spaliti pa čak niti strpati u zatvor, može se „neutralizirati“ tako da ga se progna na neko udaljeno i osamljeno mjesto, gdje će mu biti uskraćen pristup informacijama, onemogućeno komuniciranje sa svijetom i prijateljima, pa i sa članovima obitelji...” (Stipčević 1994., 171). Pisci su zbog svojih štetnih riječi protjerivani i izvan zemlje. No međutim, to i nije bila tako loša kazna jer je pisac u inozemstvu mogao neometano raditi i pisati za razliku od sankcija i zabrana u vlastitoj zemlji (Stipčević 1994., 175). Najrigoroznija kazna je pak bila da se pisca natjera da se sam ubije. „Načini i sredstva da se pisac natjera da si sam oduzme život vrlo su različiti. Važno je, međutim, da ne bude odveć očigledno da se to od pisca tražilo, a to je pojedinost gdje su mnoge vlasti pogriješile“ (Stipčević 1994., 183). Jedan od poznatijih primjera iz ne tako davne prošlosti je s ruskim piscem Vladimirom Majakovskim (Stipčević 1994., 184).

Iz navedenih primjera nam je vidljivo da u prošlim vremenima nije bilo jednostavno pisati što god bi nam palo na pamet jer su postojale razne kazne za autore takvih djela. Katkad su autori pronalazili načine kako ih izbjeći, ali vrlo često su bili osuđivani na spomenute načine koji i nisu bili tako bezazleni.

10. ZAKLJUČAK

Na kraju ovoga rada možemo zaključiti kako su različiti oblici cenzure postojali još od najranijih vremena, ali njezin pravi početak na europskome tlu započinje pojavom *Index librorum prohibitorum* 1557. godine. Ovdje smo ponajviše govorili o cenzuri tiska, odnosno o svim vrstama zabrane pisane riječi za koju je bilo utvrđeno da je iz nekog razloga bila štetna ili po crkvenu ili po svjetovnu vlast. U to doba je crkva donosile sve važne odluke pa je tako donijela i odluku o kažnjavanju štetnih autora i njihovih djela, stavljajući na *Popis zabranjenih knjiga* mnoštvo autora i djela koji to nisu ničime zaslužili. Ovime si dajem za pravo reći kako je ondašnja crkvena vlast ipak bila prerigorozna i da je nepotrebno kažnjavala vrsne autore i njihova djela, koja danas djeca iščitavaju u školama. Naravno, Crkva je imala svoje razloge zbog kojih je potezala za ovakvim mjerama, a ponajveći razlog je bila vlastita ugroženost i mogućnost gubitka moći koju je oduvijek imala. Iz istoga razloga su i vladari provodili cenzuru, plašeći se moći koju je pisana riječ imala, pritom sebično čuvajući vlastiti položaj na štetu mnogih vrsnih autora i djela.

Osobno mogu reći da imam vrlo kritičko mišljenje o zabrani i kažnjavanju nečijeg autorskog djela u kojemu isti iznosi svoja razmišljanja i stavove, a da pritom ne možemo iščitati da on svojim radom čini nešto kažnjivo i nedopustivo. Tako smatram da je i sam *Indeks* kroz stoljeća samo „gušio“ napredak i razvoj pojedinih umjetnosti, kao npr. književnosti, jer je zabranjivao nešto čemu se danas divimo. Također, i samom preventivnom cenzurom su se izgubila djela koja nisu dospjela u tisak jer su ranije proglašena štetnim i nepodobnim. Ne moramo ni spominjati spaljivanja rukopisnih knjiga koja su postojala u samome jednome primjerku i tako zauvijek izgubljene, a kasnije i mnoštva tiskanih knjiga. Pisanjem ovoga rada i samim proučavanjem literature, samo sam potvrdila i ranije vlastito shvaćanje vrijednosti pisane riječi i ogromne zahvalnosti na mogućnosti njezina posjedovanja i čitanja.

11. BIBLIOGRAFIJA

Monografski izvori:

Dahl, Svend. *Povijest knjige: od antike do danas*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979.

Stipčević, Aleksandar. *Cenzura u knjižnicama*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 1992.

Stipčević, Aleksandar. *Kako izbjeći cenzora*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1997.

Stipčević, Aleksandar. *O savršenom cenzoru: iliti priručnik štetnih knjiga i njihovih autora*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994.

Stipčević, Aleksandar. *Povijest knjige*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985.

Stipčević, Aleksandar. *Sudbina knjige*. Lokve: Naklada Benja, 2000.

Živić, Tihomir. *Nove spona „zlatnoga lanca“: mjesto i uloga Židova u poslijeratnoj književnosti Sjedinjenih Američkih Država*. Zagreb: FF, 1999., str. 94-95.
Magistarski rad.

Internetski izvori:

Kolanović, Josip. *Leksikon Marina Držića*, Zagreb: LZMK, DMD, (s.a.).

<http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/index-librorum-prohibitorum/>

(31. kolovoza 2017.)

„Miroslav Krleža“. *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, Zagreb: LZMK, 2012.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=11246> (2. rujna 2017.)